

לע"נ סבי ר' שלמה אמסלם ז"ל
להארות והערות:
יובל ממן. ישיבת בני עקיבא
"אוהל שלמה". באר שבע.
Mamanyuval8@gmail.com

מהי שבועה? - דגם ללימוד סוגיה בגמרא בישיבה תיכונית

א. דעבדי לתורה שלא תשתכח מישראל

כידוע, נסיונות רבים נעשו ויעשו, ודיו רב נשפך, ובצדק, על מנת לברר וללבן את הקושי והתרופה ביחסים שבין תלמידי הישיבות התיכוניות ולימוד הגמרא.

לא אחת אנו נפגשים בתלמידי שיעור א' בישיבות גבוהות ובישיבות הסדר שבאחת הפכו מבטלנים במגמת הדשא הישיבתית ל"בטלנים" דאורייתא בבית המדרש החדש, לנים ומהפכים בעומקה של תורה, בהתלהבות ובהתמדה כבני בית ותיקים ומנוסים.

לא אחת אנו מרימים גבה, ושואלים את עצמנו מהו הסוויץ שמאליו מסתובב בקיץ שבין הברגרות האחרונה לזמן אלול המתחדש ובא.

פתרונות רבים הוצעו, נוסו ונידונו. למרות זאת, עדיין, ככל הנראה, לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה.

אני מבקש להציע במאמר זה דרך אחת של לימוד סוגיה בתלמוד, באופן שתתאים יותר לנערים צעירים בישיבה תיכונית. אין בפתרון המוצע מענה לכלל הקשיים ואף יתכן כי לא יהיה בו כל חידוש אך אם מדברי אלו יתווסף, ולו במעט מן המעט שבהגדלת התורה- והיה זה שכרי.

אני מבקש לטעון ולהדגים כי יש צורך להוציא מתוך הפרטים המרובים של הסוגיה התלמודית עקרון כללי שיש בו בכדי להלמד בנפרד, בפני עצמו, כמבוא וכסיכום של הסוגיה. עקרון זה יהיה לזו הלימוד וממנו ישתרגו ענפים שונים שרק אחד מהם יהיה השקלא וטריא התלמודי. עקרון זה יהיה הכח המניע והיוצר שפה משותפת בין התלמיד לסוגיה. כל אחד על פי כוחו ומדרגתו.

ב. חלישות הדעת הניבטת מעיניים של תלמיד

כמחנך בישיבה תיכונית, וכמי שזכה ללמד גמרא תלמידים שונים, בגילאים שונים וברמות מגוונות, נתקלתי פעמים רבות בנערים שבאו לתת צ'אנס ללימוד הגמרא. הנוער הדתי, ברוך ה', אוהב את התורה, מרגיש את קדושתה, אוהב את מחנכיו ורוצה באמת להיות שותף בנשיאה של דבר ה' בקרבו ובחייו.

למרות זאת, נתקלתי לא פעם ולא פעמיים במבע של חוסר אונים, במבט שדורש חבל הצלה שממש יציל את הקשר הבסיסי שבין מילות הגמרא ומחפשי הדרך בשביליה.

חלישות דעת זו מזכירה לי מידי פעם את משה רבינו בבית מדרשו של רבי עקיבא.

"אמר רב יהודה אמר רב:
בשעה שעלה משה למרום מצאו להקדוש ברוך הוא
שיושב וקושר כתרים לאותיות
אמר לפניו רבונו של עולם מי מעכב על ידך
אמר לו אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף
כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד
לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות.
אמר לפניו: רבונו של עולם הראהו לי
אמר לו חזור לאחורך.
הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע
מה הן אומרים תשש כחו. כיון שהגיע לדבר
אחד אמרו לו תלמידי: רבי מנין לך?
אמר להן: הלכה למשה מסיני,

בבתי המדרש של היום אנו חוזרים לאחורנו כפשוטו, לומדים את תורתם של רבי עקיבא וחבריו, רב אשי וחבורתו. על דרך האלגוריה אפשר לומר שלסוף שמונה שורות של גמרא בבליית אכן תש כוחו של נער צעיר העושה דרכו במבוכי המילים הארמיות והסוגיות התלמודיות.

האם יש בכוחנו לממש את אחריותנו ותפקידנו וליישב את דעתו?

ג. הפער שבין תורה שבכתב לתורה שבעל פה

הנסיון הקצר לימד אותי את חשיבות הצגת הסוגיה התלמודית כתורה שבעל פה, בשפת התלמידים שהיא לרוב גם שפתי שלי, במושגים בני ימינו, בפלטפורמת הבנה מודרנית, בתבניות חשיבה שאנו מורגלים בהם בחיי היום יום ובדוגמאות רלבנטיות שמאפשרות דו שיח ושותפות אמת בשיפוט של ההגיון התלמודי. כל זאת ועוד, יש בהם בכדי לסקרן את הנוער, לעניין אותו ולעיתים רבות גם לרתק אותו ולהביא אותו לצמאון של ממש לדבר ה'.

הסיכום של הסוגיה בשפה שלי, כפי שאדגים בהמשך, יש בו בכדי לחולל הנעה פנימית משמעותית בדין ודברים שבין התלמיד לבין התלמוד.

אומנם, דא עקא.

המעבר מתורה שבעל פה לתורה שבכתב כלומר: המעבר לתוך השקלא וטריא התלמודי, הכרת מהלך הסוגיה, התנהלות לצידו של המקשן והתרצן, מעקב אחרי ההוא אמינא ומסקנת הסוגיה, אפילו בצורה הטכנית הבסיסית ביותר יוצרת, פעמים רבות, רתיעה אמיתית, תשישות כח וחלישות דעת בנפש הנער הלומד. אפשר לומר שאפילו תלמידים טובים, בעלי יכולת אינטלקטואלית ממוצעת ומעלה שבאים ברוח טובה ונפש חפיצה להכיר את עולם התלמוד לעומקו, עדיין מוצאים עצמם, לא פעם, מתקשים להשתלב באוירה התלמודית, ולא זורמים עם החשיבה שבעומקה. אין בדגם המוצא כאן בכדי לפתור בשלימות קושי זה.

אני מבקש, כאמור, להציע לפניכם דרך ללמוד וללמד את הסוגיה התלמודית במסכת בבא מציעא מדף ג ע"א ועד דף ו ע"א.

ד. מהי שבועה בעולם המודרני?

הפעם הראשונה שלומד הגמרא נתקל במשמעות כלשהיא למונח שבועה הינה מיד בדף ב.

"דאי תנא מציאה הוה אמינא מציאה הוא דרמו רבנן שבועה עליה משום דמורי ואמר חבראי לאו מידי חסר בה איזל אתפיס ואתפליג בהדיה אבל מקח וממכר דליכא למימר הכי אימא לא ואי תנא מקח וממכר הוא דרמו רבנן שבועה עליה משום דמורי ואמר חבראי דמי קא יהיב ואנא דמי קא יהיבנא השתא דצריכא לדידי אשקליה אנא וחבראי ליזיל לטרח ליזבן אבל מציאה דליכא למימר הכי אימא לא צריכא"

אין בגמרא שום הקדמה מיוחדת העוסקת במהותה של שבועה. אם שבועה היא ודך לאמת את ה"לא נודע" ואת טענתו של בעל הדין אז מדוע שלא נשתמש בשבועה בכל דין ודברים שבין בעלי דין? מנין להם לחכמים אם להטיל שבועה על תובע או נתבע, על "מורה היתרא" ולא על גנב גמור? בכלל, מנין להם לחכמינו להאמין בכוחה ובצדקותה של השבועה? מדוע שלא נפסוק את הדין על פי דיני הראיות ועל פי עניני האמונות צדק של הדיין?

ברור שתלמיד בעולם המודרני שנתקל לראשונה בחייו בצורה מעמיקה במונח "שבועה" לא יודע כלל להסביר אפילו לעצמו שמהו עמום בבקשה של חכמים להשבע. יותר מוזר הוא הצורך של

חז"ל להסביר שאדם נצרך לשבועה כדי שלא ילך להורות היתר לעצמו להתנפל על מציאת חבירו או על קנין חבירו.

לי נדמה שגמרא זו ללא הרחבה מתאימה וללא הבנה מהי שבועה, תתקל בקושי בלתי מוסבר של הלומד. ולעיתים אפילו תהיה המסך שיחצוץ בין הרצון לבין הלמידה. במילים של מורים: בשלב זה התלמיד עלול לקפל אנטנות.

הפעם השנייה שלומד הגמרא נתקל ב"שבועה" היא בהמשך הגמרא:

"שבועה זו מדרבנן היא כדרכי יוחנן דאמר ר' יוחנן שבועה זו תקנת חכמים היא שלא יהא כל אחד ואחד הולך ותוקף בטליתו של חבירו ואומר שלי הוא".

פעם נוספת נדמה שאנו זקוקים ממש להבנה מהי השבועה, מה כוחה והאם היא "כלי משפטי" חסר משמעות לימינו או אדרבא מעורר השראה שיש בכוחו להנכיח בנו ציפייה להשבת שופטינו כבראשונה?

ה. מהפסוק ועד הפסיקה

מובן, שהתורה שבעל פה בנויה, במהותה, כהרחבה והנכחה של עקרונות התורה שבכתב. לפיכך עלינו לחזור לאחורנו ולהציץ בהארה הראשונה של התורה שבכתב על הצורך בשבועה. הפעם הראשונה שמוצגת לנו בתורה המונח שבועה בויכוח שבין בעלי דין היא בפרשת משפטים:

"כי-יתן איש אֶל-רעהו כֶּסֶף או-כֶּלִים, לְשֹׁמֵר, וְגַב, מִבֵּית הָאִישׁ--
אִם-יִמְצָא הַגָּב, יְשַׁלֵּם שְׁנָיִם. ז אִם-לֹא יִמְצָא הַגָּב, וְנִקְרַב בְּעַל-
הַבַּיִת אֶל-הָאֱלֹהִים: אִם-לֹא שָׁלַח יָדוֹ, בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ. ח עַל-כֵּל-
דָּבָר-פֶּשַׁע עַל-שׂוֹר עַל-חֲמוֹר עַל-שָׂה עַל-שִׁלְמָה עַל-כֵּל-אֲבֹדָה, אֲשֶׁר
יֹאמֵר כִּי-הוּא זֶה--עַד הָאֱלֹהִים, יָבֹא דָבָר-שְׁנֵייהֶם: אֲשֶׁר יִרְשִׁיעַן
אֱלֹהִים, יְשַׁלֵּם שְׁנָיִם לְרֵעֵהוּ. { ס } ט כִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ חֲמוֹר או-
שׂוֹר או-שָׂה, וְכָל-בְּהֵמָה--לְשֹׁמֵר; וַיָּמָת או-נִשְׁבַּר או-נִשְׁבָּה, אֵין
רָאָה. י שְׂבַעַת יְהוָה, תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם--אִם-לֹא שָׁלַח יָדוֹ,
בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ; וְלָקַח בְּעָלָיו, וְלֹא יְשַׁלֵּם. יא וְאִם-גָּנַב וְגַב, מְעֵמוּ--
יְשַׁלֵּם, לְבַעְלָיו. יב אִם-טָרַף טָרַף, יִבְאֵהוּ עַד: הַטָּרְפָה, לֹא
יְשַׁלֵּם. { פ }

שמות פרק כב

מהו ההגיון שעומד מאחורי שבועת השומרים?

מדוע דוקא בויכוח שבין המפקיד לשומר נולד הצורך להטיל שבועה? האם בויכוח שבין מזיק לניזק חייבה התורה שבועה?

יותר מזה, אם הכוח של השבועה כל כך חזק עד שהוא מסוגל לברר עבורנו את אמיתת דיבורו של הנשבע מדוע שלא נשביע גם את ה"כופר בכל"? מדוע הכלל התלמודי "המוציא מחבירו עליו הראיה" יותר חזק מ"ונקרר בעל הבית אל האלוהים"?

ו. שבועת השומרים - מודל ובנין אב לכל התורה כולה

כל השאלות הנ"ל הן שאלות אמיתיות שגם אם לא נשאלו בצורה מפורשת, ראוי שישאלו. ראוי שיאמר עליהם- את פתח לו. כי ברור שהשאלה חבויה בתוכו פנימה.

יותר מזה. עלינו ללמד את עצמנו ואת תלמידנו לשאול את השאלות הללו. לולא הצגת השאלות במלוא חריפותן לא נתודע להבנה אמיתית של הסוגיה. כך הוא דרכו של לימוד התורה. שאילת שאלות, בירור, ומציאת פתרון שמנהיר ומבהיר את חשיבות הסוגיה.

אם כן, ניתן לומר שבתוך שבועת השומרים צפון ההגיון הפנימי של השבועה בכלל.

לפנינו אדם – שומר שקיבל דבר מה לשמור. האחריות שניתנה לו ושהוא לקח על עצמו, בין אם היא בחינם או בשכר, מעידה על כך שמדובר על אדם נורמטיבי, מן הישוב. השומר אינו עבריין ואינו מועד לשקר. אומנם, קרתה תקלה חמורה ומצערת והחפץ המופקד לא שב לבעליו. האמון שבין השומר למפקיד נסדקה.

במקרים מסוימים (תלוי בסוג השמירה) אי אפשר לחייב את השומר לשלם על החפץ שנעלם. שומר זה ביצע את שליחותו ועשה ככל אשר לאל ידו על מנת לעמוד במשימתו.

אנו עומדים במצב של ספק אמיתי. ודי בעייתי. מצד אחד- לא ניתן לחייב את השומר על האונס שקרה אך מצד שני- הסדק שנפער באמינותו לא מאפשר לנו לתת לו כך סתם ללכת הביתה. אולי הוא שלח ידו במלאכת רעהו?!

לדעתי, פה מתגלה דבר ה' במלוא יופיו. הרעיון של התורה להטיל שבועה על האדם הוא רעיון מקורי, גאוני ואלוקי. המפקיד, שסמך את דעתו על השומר, וגמירות הדעת הזו נסדקה ברגע, יכולה להיות מושבת לשני הצדדים על ידי עמידתו של הנתבע לפני ה'. אנו לא נטיל עליך תשלום שאינך מחוייב בה, אך לא "נשחרר" אותך לדרכך ככה סתם.

תפקיד השבועה הוא לתת פתרון למצב ביניים שנוצר, ולהיות משוכה נוספת להשכנת האמת.

בפעם הראשונה מאז תחילת לימודנו, נוכל לשאול את התלמיד, מה דעתו על רעיון השבועה? האם יש בכוחו להציע פתרון נוסף, אולי טוב יותר, בכדי להמלט מהמצב ה"פרוזה" של אדם ישר שהתערערה אמינותו?

למורים שביננו. נסו בכיתה והוכחו כמה תלמידינו חפצים להיות שותפים במלחמתה של תורה.

ז. שבועת עד אחד- שבועת התורה

שבועה נוספת מדין התורה :

נאמר (דברים יט-טו) "לא יקום עד אחד באיש לכל עוון ולכל חטאת", לכל עוון ולכל חטאת הוא לא קם, אבל קם הוא לשבועה (כתובות פז:).

האם לא ניתן לומר ששוב אנו נפגשים בנתבע שהוא אדם כשר שאמינותו התערערה. מצד אחד לא נוכל לחייב את הנתבע לשלם ממון שכן אין עדים ו/או הוכחות לאשמתו אך מצד שני אמינותו התערערה ודאי לנוכח העד האחד שהופיע מולו. שוב אנו מגלים משוכה נוספת להשכנת האמת, ופתרון למצב ביניים שנוצר.

בהמשך, נדון בחידוש נוסף שהתגלה עם התגלותו של העד האחד.

ח. מודה במקצת – שבועה נוספת מהתורה

שבועה נוספת מדין התורה שמכניסה אותנו לפיתחה של הסוגיה :

על פל אַבְדָּה אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יְבֹא דְבַר
שְׁנִיָּהִם.
מהמילים "אשר יאמר כי הוא זה" לומדים שחיוב השבועה חל על אדם
שאומר "כזה אני חייב ולא יותר". המלבי"ם מסביר שהמילה "הוא"
משמשת בלשון ניגוד, כלומר: בניגוד לטענת התובע על סך מסוים, השומר
טוען שסך קטן יותר "הוא" הפקדון.^[3]

סוגית מודה במקצת והמקור בתורה המלמד עליה, היא סוגיה רחבה ומסועפת ומלאת דיונים.
נדמה לי שבישיבה תיכונית לעיתים צריך לדעת לומר לקוצרים ה' עמכם. יש צורך שתלמידים
צעירים יבינו את הלז של הדין ואת משמעותו לפני שבונים על זה מגדלים של מחלוקות ודעות
שוונות. מהבחינה הזאת אני משתדל לשים לנגד עיני את דברי חכמים כי תפשת מרובה – לא
תפשת.....

מהי, אם כן, שבועת מודה במקצת?

התובע תובע הכל. הנתבע מודה על חלק ומשלם עליו, וכופר בחלק ונשבע עליו קודם שיפטר.

שוב חוזר לפנינו העקרון שהנתבע לא יכול לשלם על החלק שכפר שהרי אין הוכחות ואו עדים על
חלק זה. אך מכיון שהוא הודה על חלק הוא הכניס את עצמו לתוך הסיפור, ערער על אמינותו,
נחשד על ידנו כמי שמתמט מחובותיו והפתרון שהתורה מניחה לפתחו- פתחנו הוא להשבע!

ט. מנגנון ה"הצדקה העצמית"

לאחר שהבנו את העקרון של השבועה אפשר להבין בקלות את דברי רבה :

"דאמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע? חזקה אין
אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, והאי בכליה בעי דנכפריה, והא דלא כפריה –
משום דאין אדם מעיז פניו; והאי בכליה בעי דלודי ליה, והאי דלא אודי –
אשתמוטי הוא דקא מישתמט מיניה, סבר: עד דהוו לי זוזי ופרענא ליה. ואמר
רחמנא: רמי שבועה עליה כי היכי דלודי ליה בכליה"

רבה מציג בפנינו מנגנון שמופיע פעמים רבות בסכסוכים ובויכוחים שבין בני האדם. הצדקה
עצמית.

מודה במקצת הטענה אינו יכול להיות עברייני. שכן, אם הוא היה פושע המנסה להתחמק
מחובותיו הוא היה בוחר לכפור בכל שהרי כופר הכל פטור מהכל. והעובדה שהוא הודה במקצת
מכניסה אותו לקטגוריה של אדם מן הישוב. וכפי שראינו בשבועת השומרים ובשבועת עד אחד,
גם אדם מן הישוב שאמינותו התערערה ונסדקה לא הולך הביתה ללא שישבע שבועה שעוצרת
אותו ומבקשת ממנו להסתכל בעיניים. לפני ה', ולהשבע על צדקותו. במקרה שלפנינו האדם מן
הישוב שהודה במקצת- אם הוא דובר אמת, ישבע וילך אך אם הוא ניסה להשתמט הרי
שהשבועה היא כלי להחזיר אותו לעצמו.

(מובן, ששיטת תוספות לא מוצגת כאן, ושיטה זו דורשת במה לעצמה.)

ניתן לסכם, לעת עתה, כי שלושת השבועות של התורה חוזרות זו בהמשך לזו את העקרון שמבהיר ומנכיח את הצורך לפטור את הנתבע שהתערעה אמינותו באופן חלקי רק אחרי שישבע לפני ה' שאכן טענתו היא האמת לאמיתה ולא נסיון התחמקות כלהוא שהוא מורה בו היתר לעצמו.

נמצא, שתפקיד השבועה אינו להיות "מכונת הפוליגרף" של בית הדין אלא למצוא פתרון למנגנון ה"הצדקה פנימית" שמפיל ברשתו גם אנשים ישרים מן הישוב ואפילו צדיקים ממש.

אין לי ספק כי ההבנה של רעיון השבועה מעורר לדיון שאלות נוספות:

האם הכרות עם מנגנון "ההצדקה הפנימית" יכול לעזור לנו להבין טוב יותר סכסוכים בין אנשים, בין חברות, בין לאומים?

האם אדם צדיק וישר יכול לעגל פינות? האם עיגול פינות הופך אותך לעבריין? האם כל עבירה פלילית היא בהכרח עבירה עם "קלון"? ועוד... ועוד...

י. העדאת עדים - האם מחייבת שבועה מהתורה?

שבועה נוספת שאינה כתובה בתורה אך נידונה בסוגייתנו:

"תני ר' חייא מנה לי בידך והלה אומר אין לך בידי כלום והעדים מעידים אותו שיש לו חמישים זוז נותן לו חמישים זוז וישבע על השאר שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים מק"ו"

לעומתו

"דתני אבוב דרבי אפטוריקי לדרבי חייא קמייא מנה לי בידך והלה אומר אין לך בידי כלום והעדים מעידים אותו שיש בידו חמישים זוז יכול ישבע על השאר ת"ל (שמות כב) על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה על הודאת פיו אתה מחייבו ואי אתה מחייבו על העדאת עדים"

ד"ה ה"ע

מהו הויכוח שבין ר' חייא לאבוב דר' אפטוריקי?

האם, לאחר שלמדנו את העקרונות בצורה שיטתית, נוכל להרשות לעצמינו להכנס לנעליהם של החולקים ולהביע דיעה או צד בויכוח?

נסו בעצמיכם....

אחד העקרונות החשובים ביותר שמנחים אותי בלימוד הגמרא הוא לתת לעצמי ולתלמידי אימון מלא בהגיון הבסיסי שלהם. אודה על האמת, לא פעם אני נכשל בזה. לאחר שאנו מכירים את המשך הדיון או שכבר הגענו למסקנת הדברים אני, לפעמים, מעלים או מבטל את ההגיון הפנימי שלי לנוכח דברי חכמים. אני חושב שאסור לתת לזה לקרות. מן הראוי להשאיר את ההגיון הפנימי כעומד בפני עצמו. כשאלה, כתמיהה, כבירור. ככר לבחינה חדשה. אין לי ספק כי הגיון של כל אחד מאתנו, אם הוא ישר, הוא ימצא מוטבע בתוך דבריו של אחד מחכמי הדורות.

לדעתי, לפנינו מחלוקת עקרונית בהבנת תפקידה של השבועה.

אבן דר' אפטוריקי הולך בעקבות רבה ומרחיב את העקרון שהשבועה היא מענה להצדקה העצמית שבה נחשד הנתבע. הצדקה זו נכונה במקרה של "מודה במקצת" שבו ישנו מנגנון של אשתמוטי "כדרבה". הצדקה זו אינה קיימת בהעדאת עדים שכן הנתבע כבר בכל ורק העדים הם שהכריחו אותו לשלם על מקצת.

לדעת ר' חייא השבועה היא משוכה נוספת לחקר האמת. ההגיון שעומד בבסיסה של הבנה זו הוא שגם אדם שנחשד על התחמקות מתשלום חובותיו לא נחשד על שבועת שקר כי שבועה היא חמורה יותר בעיניהם של מרבית בני האדם. וכשם שהיא מתאימה למודה במקצת כך היא מתאימה להעדאת עדים. אדרבא, אם היא מוטלת על המודה קל וחומר שתוטל על המכחיש.

אני רואה בהבנה של מחלוקת כהזדמנות לחדד בקרב הלומדים את ההכרה במורכבות החיים. היכולת להביט על שתי צדדים של ויכוח, ואולי אפילו להתחבר לסיעה אחת, יש בה בכדי לתרום לתפישה אמיתית של סיטואציות שאין בהם שחור ולבן חד משמעי.

האם נוכל להוכיח שזו אכן המחלוקת ?

יא. שבועת המשנה (מדרבנן) האם היא נובעת מעקרון ההצדקה העצמית?

בהמשך הסוגיה בדף ה' ע"ב אנו מוצאים מחלוקת אמוראים מרתקת ומעניינת:

"אמר ר' יוחנן שבועה זו תקנת חכמים היא שלא יהא כל אחד ואחד הולך ותוקף בטליתו של חברו ואומר שלי הוא - לא אמרין מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא"
לעומתו
"אביי אמר חיישינן.... שמא ספק מלוה ישנה יש לו ... פרשי אינשי מספק שבועה ולא פרשי מספק ממונא מאי טעמא ממון איתיה בחזרה שבועה ליתיה בחזרה"

לפנינו שוב ויכוח, לכאורה, על כוחה ומשמעותה של שבועת המשנה. לדעת ר' יוחנן גם אדם שאין לו סיבה ל"הצדקה עצמית" ואנו חושדים בו שהוא גנב ממש ותוקף את טליתו של חברו. אין זה מונע מאתנו להאמין לשבועתו (מדרבנן) מפני ששבועה חמורה לאינשי ואף אדם "גנב" לא חשוד בשבועת שקר. לדעת אביי כוחה של שבועת חכמים (כהמשך לדין התורה) הינה רק במקום שהחשד המוטל על האדם הוא חשד להצדקה עצמית. שמא ספק מלוה ישנה יש לו עליו והוא מורה היתר לעצמו לתקוף את חברו. שוב, בישיבה תיכונית אני רואה במחלוקת זו הזדמנות אמיתית לחדד את תפישות העולם השונות של תלמידנו ואת האפשרות שלמוד התורה נותן לנו בכדי לחזק את יכולת ההבעה העצמית, החשיבה האישית.

יב. שבועת היסת דרב נחמן- רגישות התורה שבעל פה לשינויי הזמן

לאחר שהבנו את העקרון הבסיסי הצפון ברעיון השבועה מן התורה והוא ששבועה היא "כלי" נוסף בידי בית הדין שלא יכול לחייב וגם לא יכול לפטור את הנתבע, ולאחר שהבנו את שתי הדרכים

האפשרויות להסביר את תפקידה וחשיבותה של השבועה, ולאחר שהצלחנו לעורר אמון בצורך של השבועה וביכולתה לעזור להגיע לחקר האמת או מוצאים את הגמרא משתפת אותנו בצורך של חכמים לתקן חיוב שבועה שאינו מופיע בתורה.

דתנן מנה לי בידך אין לך בידי
פטור ואמר רב נחמן משביעין אותו
שבועת היסת

השאלה צריכה להשאל במלוא עוצמתה . עד כה למדנו שדין השבועה הוא במצב ביניים שלא ניתן לחייב את הנתבע וגם אי אפשר לפוטרו בלא כלום. אך דינו של רב נחמן הוא דין הדורש הבהרה . הרי מדובר בכופר הכל. וידוע לנו שכופר הכל פטור משבועה. ולא עוד, אלא שהמוציא מחברו עליו הראיה. כיצד תיקן רב נחמן תקנה המנוגדת ממש לדין התורה?

לשם הבנת תקנתו המאוחרת של רב נחמן עלינו לקרוא את דברי הריטב"א :

"ונקראת שבועת היסת, לשון המלכה, שלא יהא קופץ וכופר
בלא שום המלכה, כמו שהיו רגילים עמי הארץ לעשות קודם
תקנה זו, לפי שהיו יודעים שהיו פטורים מן השבועה."

שבועת היסת דרב נחמן היא הביטוי המעשי ביותר לכוחה של התורה שבעל פה להתאים את עצמה לרוח הדור. למרות שמצד האמת ודין התורה כופר הכל פטור משבועה. (ומובנת הסיבה לפי ההגיון החורז במהות השבועה) הרי שרב נחמן הדיין שראה בעבודתו היום-יומית את עמי הארץ שמנצלים את דין התורה וכופרים בכל, הפעיל את סמכותו בנושא דבר ה' דרך התורה שבעל פה ותיקן תקנה שתכליתה להתאים את עקרונות התורה לתקופה. אפשר גם לומר, שהעובדה שעמי הארץ ניצלו את הפירצה בחוק היא החוליה שמערערת את האמינות של הנתבע והופכת כל נתבע לאדם ישר שאמינותו התערערה ורק עמידתו לפני ה' בשבועה היא שמשכינה את האמת בין המתדיינים. מבחינה זו, רב נחמן הבין היטב את מהות השבועה מהתורה וראה בתקנתו דרך לממש את רוח התורה שבכתב בעזרת הסמכות שנתנה לו בנושא התורה שבעל פה.

יג. פסק הרמ"א

חושן משפט, טוען ונטען, סימן עה

הגה: וי"א דמשביעין היסת על טענת שמא כשיש רגלים לדבר כגון שהיה שמעון בבית ראובן ומצא ראובן תיבתו פרוצה וניטל ממנה מה שהיה בתוכה והוא חושד לשמעון יכול להשביעו היסת (מרדכי פרק הדיינים ותשובת מיימוני סוף קנין ס"ו) וכן נ"ל להורות.

אם נהיה כנים, הלכה זו המופיעה ברמ"א רחוקה מאד מהשבועה שהכרנו בתורה. במקרה זה אין מפקיד ושומר, ואף לא תובע ונתבע או טוען ונטען. לפנינו אדם החשוד מכח נסיבות בלבד. כיצד הגענו עד כדי להטיל שבועה על אדם החשוד בגניבה?

אין ספק כי בפסק זה טמון עומקה, גדלותה וכוחה של התורה שבעל פה.

כך היא דרכה של הלכה המשתלשלת מהר סיני ועד לחכמי הדורות.

התורה חידשה לנו את שבועת השומרים, שבועת עד אחד ושבועת מודה במקצת. וחידושה הוא שאף כי לתובע אין הוכחות אך כיון שהתערערה אמינותו של הנתבע נטיל עליו שבועה.

רב נחמן, בכוח הנהגתו הציבורית, הוסיף ותיקן כי אף כופר הכל שלא התערערה אמינותו- יחוייב שבועה דרבנן מפני שהמציאות שהשתנתה עקב התנהגותם של עמי הארץ ערערה את אמינותו.

הרמ"א הוסיף והרחיב כי אף אם אין לתובע כל טענת ודאי כנגד הנתבע עדיין נחייבו שבועה אם יש "רגליים לדבר" (חשדות) שהם המערערים את אמינותו.

הנה לנו היאך העקרון של התורה התפשט והתרחב מכח התורה שבעל פה.

מי שהבין את פסק הרמ"א ודרך השתלשלותה הבין מהותה של השבועה

יד. מהלך הסוגיה התלמודית

עד כה סקרנו את המבוא והסיכום של הסוגיה על פי הבנתנו.

האם נוכל להבין יותר בבהירות את השקלא וטריה התלמודי.

נחזור לדינו של ר' חייא המובא בדף ג.

"תני ר' חייא מנה לי בידך והלה אומר אין לך בידי כלום והעדים מעידים אותו שיש לו חמישים זוז נותן לו חמשים זוז ושבע על השאר שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים מק"ו"

לכאורה, אם ה"מודה במקצת" שהתערערה אמינותו מכוח הודאתו לא יוכל ללכת הביתה ללא שבועה כלפי התובע, היאך בכלל יעלה על דעתינו לשלוח לביתו נתבע שעדים ממש הם שערערו על אמינותו?

שאלה זו, לכאורה, היא שאלת הגמרא בעצמה. אך מי שלא שאל את השאלה בעצמו כנראה שיתקשה גם להבין את שאלת הגמרא....

ומי ששאל את השאלה בעצמו. מה גדולה תהיה חוויתו לגלות שהגיונו הוא הגיון הגמרא....

מאי לא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים - מהיכי תיתי לן למידק דתיסק אדעתין דתהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים דאיצטריך לתנא למילף מק"ו דלא תהא הודאת פיו גדולה :

לגמרא ישנו פתרון מעניין לשאלה הנ"ל. לולא הקל וחומר היתה לי סברה חזקה והגיונית שמנוגדת לשיטתו של ר' חייא ומבחינה הבחנה חד משמעית בין "מודה במקצת בפיו" שמחייב שבועה, לבין "העדאת עדים" שלא מחייבת שבועה. מה הסברה?

עקרון השבועה הינו לנטרל את מנגנון ההצדקה העצמית. מטרתו להשביע אדם ישר, מן הישוב. לפי זה, רק המודה במקצת (ששייכת בו סברת רבה. אשתמוטי- הצדקה עצמית) מתחייב על ידי התורה שבועה. (נוכל להוסיף: כמו שבועת השומרים) אבל אדם שנתפש על ידי עדים הוא בהכרח אדם מורשע (שחשוד על השבועה) ולכן לא נאפשר לו להשבע ונשחרר אותו לביתו.

שתי שאלות קשות חייבות להשאל למקרא גמרא זו:

- א. כיצד הקל וחומר מבטל לנו את סברת רבה. וכי אם יש ק"ו אז הסברה פתאום נמחקת מההגיון?
- ב. כיצד הגמרא מציעה הלכה שהיא מרוחקת מן ההגיון. האם אדם שהודה – ישבע. ואדם שהורשע- ימלט משבועה. היכן הצדק? שאלה זו תועלה לדיון משנוכח שזו אכן שיטתו של אבוח דר' אפטוריקי.

אני עומד על דעתי כי כל תלמיד ממוצע שלומד את הגמרא שואל שאלות אלו, גם אם הוא לא שואל אותם. התלמיד שיודע לשאול- אנו מחוייבים לו לתשובה. התלמיד שלא יודע לשאול- אנו מחוייבים להסיר ממנו את מנגנון ההגנה שמנע ממנו לשאול, וללמד אותו לשאול. איך אפשר להמשיך את סוגיית הגמרא ללא מתן מענה על שאלות אלו?

טז. מאי קל וחומר

הדרך שהצעתי לעיל אולי מתאימה רק לחלק מהראשונים. איני רואה בכך פסול. אדרבא, יש בכך בכדי להשאיר את הדרכים הנוספות לשיעורי עיון נבחרים.

לדעתי הק"ו של ר' חייא מנוגד לסברה שיכולה להתאים לאבוח דר' אפטוריקי. כלומר: לפנינו מחלוקת בין ר' חייא שמשמש בק"ו (שתיכף יוסבר) לבין אבוח דר' אפטוריקי שמשמש בסברה כדרבה.

יז. שיטת אבוח דר' אפטוריקי

"דתני אבוח דרבי אפטוריקי לדרבי חייא קמיייתא מנה לי בידך
והלה אומר אין לך בידי כלום והעדים מעידים אותו שיש בידו
חמשים זוז יכול ישבע על השאר ת"ל (שמות כב) על כל אבדה
אשר יאמר כי הוא זה על הודאת פיו אתה מחייבו ואי אתה
מחייבו על העדאת עדים"
ד"ה ט"ז

לשיטה זו התורה חידשה שבועה בשומרים ובהודאת פיו כי מדובר בהכרח באדם ישר שיש חשש שהוא משתמט ו/ או מעגל פינות.

אין ללמוד מכאן לאדם שהורשע על ידי שני עדים. אם תחייב אדם שהורשע בעדים נטלת את הרעיון של שבועת התורה.

ישאל השואל- היכן הצדק?

כיצד אדם שהודה- ישבע. ואדם שהורשע- ימלט משבועה?

תשובה לכך בפירכא על הקל וחומר שהביא ר' חייא :

מה לפיו שכן אינו בהכחשה ובהזמה תאמר בעדים שישנן בהכחשה ובהזמה.
אינו בהכחשה ובהזמה - אם הודה לו במנה ובאו עדים והכחישוהו לומר אינך חייב לו כלום אינו נפטר בכך דהודאת בעל דין כמאה עדים :
שישנן בהכחשה ובהזמה - שאם באו שנים עדים והכחישו או הזימום אין זה משלם ממון על פיהם :

מה משמעות הפירכא?

ישנם מצבים שאנו מקפידים יותר על אדם שמודה יותר מאשר אנו מקפידים על אדם שהוכחש.

נתבע שהודה בפיו לעולם ישלם על הודאתו. ואף אם יבואו עדים- אין בכוחם לפטור אותו בתשלום. אולם נתבע שהוכחש בעדים יתכן ויבואו עדים אחרים שיצילו אותו.

סברא זו היא מקום רחב כנהר לדון על האמת שמסתתרת מאחרי טענה זו.

האם יתכן שמורה יקפיד יותר עם תלמיד שמסוגל מאשר עם תלמיד שלא מצפים ממנו?

האם יתכן שעברין שיתן סטירה ברחוב "יוחלק" ע"י המשטרה מאשר אדם מן הישוב? איש ציבור?

ברור , שהחיים מורכבים ולעיתים האנשים הישרים משלמים יותר על ישרותם.....

יח. שיטת ר' חייא- הצד השווה

אלא אמר רב פפא אתי מגלגול שבועה דעד אחד מה לגלגול שבועה דעד אחד שכן שבועה גוררת שבועה תאמר בעדים דממון קא מחייבי פיו יוכיח מה לפיו שכן אינו בהכחשה עד אחד יוכיח שישנו בהכחשה ומחייבו שבועה מה לעד אחד שכן על מה שמעיד הוא נשבע תאמר בעדים שעל מה שכפר הוא נשבע פיו יוכיח וחזר הדין לא ראי זה כראי זה ולא ראי זה כראי זה הצד השווה

כיצד הק"ו מערער על הסברה של כדרבה?

מובן ש"פיו " לבד לא יוכל להוכיח על העדאת עדים שכן מדובר בודאות על אדם ישר שמשתמט. אך האם אדם שהוצרך לשלם על ידי עד אחד יוכל להיות מוגדר כמשתמט?

ללא ספק, התוספת של "עד אחד" ל"מודה במקצת הטענה" מחייבת אותנו לסברה מנוגדת לסברה של כדרבה. אולי , בצורה יותר מדויקת מרחיבה את סברת רבה המקורית.

גם אדם שמרשה לעצמו שלא לשלם את חובותיו לחברו אינו בהכרח שקרן מועד. אפילו אדם כזה לא ישבע שבועה חמורה לשקר.

לא רק "מודה" נחשב כאדם ישר שאולי משתמט. גם אדם שהוכרח לשלם על ידי עד אחד נחשב כאדם ישר שאולי ניסה להתחמק. וממילא, גם שני עדים לא מפקיעים מהאדם את ישרותו ולא מחשידים אותו על שבועת שווא.

מה, אם כן, לפי ר' חייא יגרום לנו שלא להאמין לשבועתו של אדם?

כי אמרינן הכופר בפקדון פסול לעדות כגון דאתו
סהדי ואסהידו ביה דההיא שעתא איתיה לפקדון
בביתיה והוה ידע א"נ דהוה נקיט ליה בידיה

שיטתו הרוחנית של ר' חייא ראויה גם היא לדיון, לכשעצמה.

באיזה שלב אדם שחוטא בחטאים שבין אדם לחבירו פוגם ביחסים שלו עם בורא העולם? ביחסים שלו עם עצמו? האם בכלל יש קשר בין חטאים שבין אדם לחבירו לחטאים שבין אדם למקום? פתרון למצב ביניים שנוצר.

והיד כמובן נטויה.

י.ט. סיכום ומסקנות

- א. הוצגה לפנינו האפשרות ללמד את העקרון של הסוגיה התלמודית במנותק מהשקלא וטריא.
- ב. התחקות אחרי שבועת התורה מלמדת אותנו כי תפקיד השבועה הוא להתמודד עם אדם ישר שאמינותו התערערה.
- ג. חידושו של רבה כי תפקיד השבועה הוא להתמודד עם מנגנון ההצדקה העצמית העלול להופיע אצל כל בעל דין, אפילו נודע בצדקותו.
- ד. הצענו שתי דרכים להבין את תפקיד השבועה. דרכו של אבוה דר' אפטוריקי. בעקבות רבה. ודרכו של ר' חייא.
- ה. הצענו לראות את מחלוקת ר' יוחנן ואביי כממשיכים את שתי הדרכים.
- ו. תקנתו של רב נחמן לימדה אותנו כיצד הסמכות שניתנה לחכמים מאפשרת לתורה שבעל פה להתמודד עם רוח הזמן.
- ז. פסק הרמא חידש בפנינו כיצד ההבנה של מהות השבועה הצליחה להוליד התייחסות מיוחדת למקרה של "רגליים לדבר".
- ח. לאחר העיסוק בלזו הסוגיה עומדת בפנינו האפשרות להרחיב את הדיון לנושאים נוספים רוחניים, פסיכולוגיים, לאומיים שכולם קשורים בסכסוכים שבין בני אדם ובהבנה עמוקה יותר של ההצדקה העצמית המסוגלת להשפיע על כל אדם.

דרבן

דאורייתא

שבועת השומרים

שבועת המשנה

שבועת מודה במקצת

שבועת היסת
דרב נחמן

שבועת עד אחד

שבועה

מחלוקת

פסק הרמ"א

העדאת עדים

ר' חייא / אבנה
דר' אפטוריקי

הילך

ר' חייא / רב ששת